

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ЦИФРОВОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

PSYCHOLOGICAL SAFETY OF THE PERSONALITY'S SOCIALIZATION PROCESS IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

У статті висвітлюється проблема цифровізації освітнього середовища, яка за своїм змістом є комплексною, обумовленою не лише упровадженням цифрових засобів та інформаційно-комунікаційних технологій у поширення освітньої інформації, а насамперед – зміною умов перебігу процесів соціального розвитку та соціалізації особистості. Підкреслено, що в умовах цифрової трансформації виникає необхідність по-іншому соціалізуватися та вибудовувати стосунки в системі «людина-людина». Наголошено, у відкритому цифровому медіаінформаційному просторі діти отримують не тільки значні обсяги інформації, а й доступ до негативних прогнозів, загроз і викликів та інших небезпек, які в аналоговому соціальному середовищі блокуються психолого-педагогічною взаємодією з агентами соціалізації. Викладено теоретичні основи дослідження, висвітлено результати досліджень науковців, які цікавляться актуальними питаннями використання цифрових технологій в освітньому процесі. Основну увагу приділено питанням цифровізації освітнього середовища та цифровій соціалізації, які як окремі явища, і як поняття починають входити в обіг міжнародної фахової спільноти, однак ці процеси все ще не є достатньо дослідженими. Окреслено позитивні ефекти цифровізації освітнього простору, а також вказано на низку викликів, пов'язаних з його, що мають потенційний вплив на соціалізацію особистості. Підкреслено, що психологічна безпека процесу соціалізації особистості в цифровому освітньому середовищі передбачає підтримку певного балансу між негативними впливами на неї цифрового середовища та її стійкістю, як здатністю подолати такі впливи, шляхом актуалізації власних внутрішніх ресурсів або ж за допомогою педагогічного проєктування та психологічного супроводу адаптивних інформаційно-цифрових дидактичних систем освітнього середовища та індивідуально підібраного контенту.

Ключові слова: соціалізація, соціальний розвиток, цифровізація освіти, цифрове освітнє середовище, психологічна безпека.

The article addresses the complex issue of the digitization of the educational environment, which encompasses more than just the implementation of digital tools and information and communication technologies in the dissemination of educational content. It is fundamentally influenced by shifts in the conditions that govern social development processes and the socialization of individuals. The discussion emphasizes that within the context of digital transformation, there is a need to reframe approaches to socialization and build relationships within a "person-to-person" framework. It is noted that in the open digital media and information space, children not only gain access to substantial amounts of information but also encounter negative forecasts, threats, challenges, and other dangers—exposures that are often mitigated in an analog social environment through psychological and pedagogical interactions with socialization agents. The article outlines the theoretical foundations of the research and highlights findings from scholars who explore the use of digital technologies in educational processes. The focus is placed on the digitalization of the educational environment and digital socialization, which, as emerging phenomena and concepts, are beginning to gain recognition within the international professional community, though these processes remain underexplored. The article identifies the positive effects of educational space digitization, alongside numerous challenges that may impact individual socialization. It also underscores that a key condition for positive social and personal development, as well as for the well-being of those involved, is the establishment of a psychologically safe digital educational environment.

Key words: socialization, social development, digitization of education, digital educational environment, psychological safety.

УДК 316.4+37.01/42.4:004
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.66.42>

Яблонський А.І.

д.психол.н., професор,
завідувач кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Рогальська-Яблонська І.П.

д.пед.н., професор кафедри педагогіки
та психології
Миколаївський національний
університет імені В.О. Сухомлинського

Мельник Н.І.

д.п.н., доцент,
в.о. декана факультету лінгвістики
та соціальних комунікацій
професор кафедри іноземних мов
і перекладу
Національний авіаційний університет

Постановка проблеми. Зміна соціально-політичної ситуації в Україні та у світі, зумовлена запровадженням медичних та воєнних обмежувальних заходів, широке застосування цифрових технологій безпосередньо вплинули на освітнє середовище та процеси соціалізації сучасної особистості. Викликаний такими змінами перехід освітніх установ на дистанційну форму навчання, оновлення державних освітніх стандартів, усеохоплюючий характер цифрової інформації вимагає формування в особистості психічних новоутворень, необхідних для здорової взаємодії з кіберсередовищем. Як наголошено в Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі «Тут слід урахувати ту обставину, згідно з якою виховання

в умовах сучасного суспільства певною мірою втрачає свій потенціал. Натомість цифрова форма соціалізації відіграватиме досить дієву особистісно-перетворювальну роль. І цією перспективою не слід нехтувати» [2, с. 10].

Запроваджений в останні роки в Україні воєнний стан зумовив зростання необхідності застосування цифрових технологій у процесах навчання та виховання особистості та активізував потребу у високому рівні цифрового потенціалу освітнього середовища задля успішної реалізації людського потенціалу. Прийнятий в Україні Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування інтегрованих інформаційних систем у сфері освіти» (від 27 липня 2022 р. № 7396)

актуалізував проблему цифрової взаємодії між органами управління освітою всіх рівнів, освітніми закладами, установами та учасниками освітнього процесу.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності забезпечення психологічної безпеки процесу соціалізації особистості у сучасному цифровому освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Виникнення цифрового середовища ставить перед освітою нові завдання, вирішення яких можливе лише при комплексному підході до питання цифрової трансформації. Проблема цифровізації освітнього середовища за своїм змістом є комплексною, обумовленою не лише упровадженням цифрових засобів та інформаційно-комунікаційних технологій у поширення освітньої інформації, а насамперед – зміною умов перебігу процесів соціального розвитку та соціалізації особистості, оскільки в умовах цифрової трансформації виникає необхідність по-іншому соціалізуватися та вибудувати стосунки в системі «людина-людина». Діджиталізація суспільства та цифрові трансформації середовища життєдіяльності зумовили зростання вимог до суб'єктів соціалізації щодо формування інших моделей соціального розвитку та засвоєння нових норм соціальної поведінки у кіберпросторі. Тому перед психолого-педагогічною наукою та практикою постала проблема не лише переосмислення й перегляду звичних настанов у соціальному розвитку особистості у процесі її соціалізації, а й необхідність забезпечення психологічної безпеки соціалізації особистості у сучасному цифровому освітньому просторі.

У Концепції виховання дітей та молоді в цифровому просторі вказано, що «діти у відкритому доступі до інформації потрапляють у середовище сильних і тонких психологічних впливів, спрямованих на те, щоб викликати певну поведінку і її передумови – симпатію, прихильність. Цифровий простір дає інформацію про те, що має подобатися, що маємо любити, ким повинні бути. За всіма інформаційними повідомленнями стоять чиїсь інтереси, які можуть або збігатися, або суперечити власним зацікавленням слухача/глядача/користувача» [2, с. 12, 13]. Отже, цифровізація, як стала головною тенденцією сучасної освіти, передбачає заміну аналогового або фізичного ресурсу соціалізації на цифровий та створення цифрового освітнього середовища. Відтак, виникла нова соціальна ситуація розвитку дітей та молоді, в якій інформаційні технології не просто розширюють іній життєвий простір: вони опосередковують і змінюють всю структуру їхньої життєдіяльності. Традиційні форми оволодіння знаннями, набуття досвіду та засвоєння норм поведінки замінюються цифровою соціалізацією, що конкурує

з традиційними інституціями соціалізації – родиною та закладом освіти. Цифрова соціалізація все більше розглядається вченими як окреме явище, і як поняття починає входити в обіг у міжнародній фаховій спільноті, однак цей процес все ще не є достатньо дослідженим [8]. В умовах цифрової трансформації системи освіти вченими сформульовано прогнози щодо її результативності. Зокрема, важливими результатами інформатизації й цифровізації освітнього середовища, на переконання вчених, стало:

- «створення комп'ютерно-технологічної платформи відкритої освіти на всіх її рівнях – від дошкільної до післядипломної та освіти впродовж життя, що базується на використанні технологій хмарних обчислень;

- удосконалення технічного оснащення комп'ютерними системами навчальних закладів, кабінетів, лабораторій, майстерень, бібліотек;

- оновлення педагогічних технологій, методичного забезпечення та змісту дистанційного та електронного навчання на основі використання ІКТ;

- запровадження нових форм організації освітнього процесу, форм і методів навчання (електронне навчання, мобільне навчання, спільне навчання, смарт навчання, STEM/STEAM-освіта, відкриті онлайн курси, змішане навчання, соціальне навчання) на основі хмаро орієнтованих технологій, технологій Веб 2.0 та сервісів електронних соціальних мереж;

- упровадження відкритих навчальних систем, що базуються на широкому використанні електронних науково-освітніх ресурсів, наукометричних баз відкритих журнальних систем та електронних бібліотек;

- розвиток комплексних наукових досліджень проблем інформатизації освіти;

- формування та розвиток інформаційної культури та ІК-компетентностей» [3, с. 13].

Зауважимо, що соціальне середовище породжує той або інший спосіб життя, який утворюють сукупність та специфіка суспільних відносин на певному етапі їх розвитку та відповідний спосіб мислення і поведінка суб'єкта. При вивченні умовних меж, динамізму, інтенсивності взаємодії соціального середовища із соціальними об'єктами слід ураховувати: систему матеріальних елементів, включених у безпосереднє оточення особистості, які здійснюють на неї постійний вплив; пропорції безпосереднього й опосередкованого спілкування, його інтенсивність, широту, спрямованість, що розглядаються у взаємозв'язку; обсяг груп та особистостей, які взаємодіють з особистістю, що вивчається; масштаб і глибину соціалізації особистості.

Суттєве доповнення до визначення середовища, які наявні у педагогіці і психології,

вніс М. Хейдметс, який виділив поняття «світ» і «середовище», що не є тотожними. На його погляд, поняття «середовище» охоплює лише ту частину світу, з якою суб'єкт взаємодіє. Звернений до буття суб'єкта світу набуває якості середовища, проте себе в ньому не вичерпує. Середовище виконує роль посередника між суб'єктом і світом, який його оточує. Через перетворення середовища суб'єкт розширює межі світу і самовдосконалюється [7]. Отже, середовище є співвідносною категорією, що існує тільки у співвідношеннях «суб'єкт-середовище». Таке положення набуває методологічного значення, оскільки дає можливість пояснити наявне розмаїття визначень і характеристик середовища. В.Кремень справедливо наголошує, що «сучасний образ світу формується в кореляції з посиленням творчого потенціалу людини й можливостями цифрових технологій, мережі Інтернету, штучного інтелекту, численних медійних продуктів. Водночас образ сучасної людини формується в контексті доступу до мережі, інтернету речей, володіння і використання гаджетів, поєднання людського і штучного інтелекту тощо. Мережа Інтернету утворила нове соціокультурне довкілля, яке все більшою мірою і динамікою впливає на людей» [3, с. 5]. Учений доходить висновку, що «розвиток такої інфосфери не може відбуватися поза освітньою діяльністю, відокремлено від сфери освіти» [3, с. 5].

Соціальне середовище, як «суспільні, матеріальні та духовні умови, які оточують людину і забезпечують її існування, формування та діяльність» [4, с. 624], стає стосовно особистості необхідною умовою її розвитку, становлення, виховання, навчання і соціалізації. Поведінка і діяльність людини, формування всіх її психічних функцій нерозривно пов'язані з навколишнім середовищем і зумовлюються ним. У випадку трансформації середовища з аналогового на цифрове діти отримують у відкритому цифровому медіаінформаційному просторі не тільки значні обсяги інформації, а й доступ до негативних прогнозів, загроз і викликів та інших небезпек, які в аналоговому соціальному просторі блокуються психолого-педагогічною взаємодією з агентами соціалізації.

Паралельно з поняттям середовище в наукових джерелах досить часто користуються поняттям «простір», який у філософії тлумачиться як одна із основних об'єктивних форм існування матерії, що характеризується протяжністю та об'ємом; як місце, здатне вмістити що-небудь; як множина об'єктів, між якими встановлені певні відносини. У психології категорія «простір» розглядається як одна із важливих складових онтогенезу, яка залежить від соціально-економічних умов життя, стану культури та самосвідомості людини. У середо-

вищій персонології простір є об'єктом аналізу взаємозв'язків між особистістю, її внутрішнім світом і тим простором, тим середовищем, де перебуває суб'єкт. Таким чином, категорія «простір» використовується досить широко, але достатньо варіативно та багатоаспектно (освітній, виховний, природний, простір школи та простір вишу, розвивальний, ігровий тощо). Особливістю цифрового простору є те, що він «володіє потужним освітньо-виховним потенціалом, що відповідає потребам і запитам сучасної дитини у яскравих зовнішніх враженнях, спілкуванні й грі та дозволяє швидко накопичувати аудіовізуальну інформацію у необмеженому обсязі й долучатися до пізнання культурного розмаїття світу, що сприяє пришвидшенню соціального розвитку дитини. З огляду на це слід вбачати у цифровій формі соціалізації дитини користь і використовувати дану перспективу в освіті та вихованні дитини з метою розкриття її здібностей» [3, с. 18].

Водночас, як стверджують К.Седих та М. Кононова, «використання віртуального простору не можна вважати абсолютно безпечним, навіть з урахуванням відсутності реального спілкування людей віч-на-віч, оскільки головною загрозою його є кібербулінг, прояви, зміст і наслідки якого для підростаючого покоління (діти, підлітки, студенти) у більшості випадків мають виражений психотравмуючий характер» [5, с.187]. Учені підкреслюють, що «кібербулінг виник внаслідок трансформації традиційного булінгу у віртуальний, що зумовлено тотальною інформатизацією суспільства» та наголошують, що його «небезпідставно прирівнюють до нового виду насильства, оскільки він супроводжується повторюваними агресивними, довільно-навмисними (не випадковими) діями проти людини, яка не в змозі себе захистити» [4, с. 188]. В останні роки вчені досліджують цей феномен з позицій різних наук: з позиції права, з позиції соціологічної науки, а також з психолого-педагогічного погляду, що пояснюється комплексністю самого явища та його специфікою. Тобто переслідування в Інтернеті є однією з низки загроз, що супроводжують процеси цифровізації.

Отже, новий тип інформаційно-комунікаційних соціальних зв'язків формує і новий цифровий простір соціалізації сучасних дітей, що з одного боку містить значний потенціал, а з іншого – певні ризики. Специфічними особливостями цих ризиків є те, що вони усвідомлюються в процесі практики, оскільки проявляються в діяльності, що потребує часу; їх виникнення має полідетермінований характер, оскільки воно пов'язане з впливом усіх учасників цифрової взаємодії, кожен з яких прагне досягнути власної індивідуально цінної мети, яка не завжди узгоджується із соціальними цінностями. Тобто в сучасному цифровому

просторі існують спільноти, які отримують зиск із тих ризиків, які несе в собі цифровізація середовища, а також спільноти тих, хто стає об'єктом цифрового впливу, навіть не усвідомлюючи про існування цих ризиків. Серед актуальних ризиків цифровізації простору найчастіше виокремлюють такі: обмеження кола спілкування особистості до рівня віртуальних контактів, з характерними для них поверхневістю, простотою та необов'язковістю; злиття реальної дійсності та уявного світу в єдине ціле під впливом комп'ютерних адикцій; активізація девіантної поведінки, деструктивні форми Інтернет-активності; поширення асоціальної поведінки; неготовність до передбачення ризиків та розв'язання конфліктів у реальних умовах життєдіяльності. Негативний вплив цифрового простору на свідомість дітей виявляється у підвищеному рівні тривожності, перевтомі, перенавантаженні пам'яті, дратівливості та прояві неврозів, зростанні агресивності та зниженні здатності до рефлексії тощо. Науковці та практики підкреслюють той факт, що на сьогодні соціалізація підлітків, старшокласників у інформаційному просторі проходить за мінімальної участі з боку дорослих, отже – стихійно. Цей факт і визначає актуальність розгляду питання безпеки освітнього цифрового середовища, що насамперед потребує звернення до аналізу феномену «психологічна безпека освітнього цифрового середовища». Поняття «безпека» в лексикологічних джерелах трактується як «стан, при якому ніщо нікому або чому-небудь не загрожує. Безпечний – який не має в собі небезпеки або захищає кого-, що-небудь від небезпеки» [1, с. 27]. Аналіз змісту поняття «безпека» дозволяє дійти висновку, що основною його характеристикою є відсутність страху або тривоги, особливо стосовно задоволення власних актуальних або майбутніх потреб; наявність стану захищеності від дії шкідливих чинників та факторів ризику. Загалом поняття «безпека» є ключовою психологічною характеристикою освітнього середовища, а психологічно безпечне освітнє середовище – є важливою умовою позитивного соціально-особистісного розвитку та існування його суб'єктів (учнів, учителів і батьків). Сучасні учені (О. Лактіонова, Л. Орбан-Лембрик, В. Оржехівська, Т. Федорченко, та ін.) підкреслюють, що психологізація освітнього середовища з метою забезпечення збереження та зміцнення психічного і соціального здоров'я суб'єктів освітнього процесу, створення безпечних умов життєдіяльності в освітньому закладі, захист прав та свобод дітей, захист від прояву різних видів дискримінації та насилля слугують альтернативою агресивному соціальному оточенню, яке зумовлює соціогенні захворювання та девіації. Безпечне освітнє середовище

закладу освіти забезпечує не тільки оволодіння особистістю системою знань, а й опанування просоціальних форм поведінки (В. Оржехівська, Т. Федорченко та ін.), а також слугує умовою, що забезпечує можливість повноцінного фізичного, психічного та соціального розвитку і здоров'я учасників освітнього процесу, та слугує основою для реалізації оптимальних умов їхнього навчання і виховання (Н. Гонтаровська, Г. Костюк та ін.). Погоджуємося з думкою Л. Смольської про те, що «психологічна безпека є фундаментальним критерієм функціональності освітньо-виховного середовища» [6]. Вчена переконана, що задля усвідомлення актуальності виокремленого критерію «необхідно відмовитися від подвійного стандарту та замовчування проблем, які вказують на психологічну небезпеку, що загрожує нашим дітям і молоді», оскільки «бездушна індустрія за умов відсутності загальнодержавних запобіжно-захисних заходів та локально професійних стратегій щодо психологічної безпеки перетворює людей на невротиків, зомбованих споживачів, ламаючи в них механізм саморегуляції, тобто здатність відчувати та уникати загроз, бажання й можливості відновлюватися і розвиватися» [6].

Отже, психологічну безпеку інформаційного середовища та умов соціалізації конкретної особистості в ньому забезпечують: збереження цілісності, адаптивності (всіх форм адаптації) функціонування і розвитку соціальних суб'єктів; спрямованість на задоволення та реалізацію потреб та інтересів особистості; запобігання різноманітним ризиків та усунення їх наслідків, а також здатність до прогресу і саморозвитку особистості в інформаційному просторі. При цьому варто зважати на рівень узгодженості діяльності суб'єктів соціального, освітнього та інформаційного середовища, рівень усвідомленості включення кожного з суб'єктів у цифрову взаємодію, значущість цифрового середовища для кожного з учасників взаємодії, їхню захищеність від психологічного насилля.

Висновки. Цифрове середовище в умовах сьогодення є важливим фактором соціалізації, соціально-комунікативним простором, в якому відбувається самоідентифікація та самоздійснення особистості. Суб'єкти цифрового середовища освітнього закладу і саме середовище постійно зазнають впливу як внутрішніх, так і зовнішніх загроз. Як наголошують сучасні вчені, «цифровізація освіти є сучасним етапом її інформатизації, що передбачає насичення інформаційно-освітнього середовища електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює

кіберфізичний освітній простір. Вона має дві сторони: по-перше, формування цифрового освітнього середовища як сукупності цифрових засобів навчання, онлайн-курсів, електронного освітнього контенту, різноманітних цифрових ресурсів та сервісів; по-друге, глибока модернізація освітнього процесу, покликаною забезпечити підготовку людини до життя в умовах цифрового суспільства та професійної діяльності в умовах цифрової економіки» [2, с. 9]. Отже, психологічна безпека процесу соціалізації особистості в цифровому освітньому середовищі передбачає підтримку певного балансу між негативними впливами на неї цифрового середовища та її стійкістю, як здатністю подолати такі впливи, шляхом актуалізації власних внутрішніх ресурсів або ж за допомогою педагогічного проектування та психологічного супроводу адаптивних інформаційно-цифрових дидактичних систем освітнього середовища та індивідуально підібраного контенту, в яких пріоритетним є врахування особливостей соціального та психічного розвитку здобувачів освіти на кожному віковому етапі розвитку, що і становитиме перспективи подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2006. 540 с.
2. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Національна академія педагогічних наук України. Київ, 2021. 52 с.
3. Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи. Науково-аналітична доповідь / В.Ю. Биков, О.І. Ляшенко, С.Г. Литвинова, В.І. Луговий, Ю.І. Мальований, О.П. Пінчук, О.М. Топузов / за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ: 2022. 96 с.
4. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / за ред.В. Шапаря. Харків.: Прапор, 2009. 672 с.
5. Седих К.В., Кононова М.М. Превенція кібербулінгу як умова самоактуалізації студентської молоді в освітньому середовищі. *Габітус*. Випуск 41. 2022. С. 187–191.
6. Смольська Л. Психологічна безпека освітнього середовища URL : <http://osvita.ua/school/53417/>
7. Хейдметс М. Субъект, среда и границы между ними. *Психология и архитектура*. Таллин, 1983. 148 с.
8. Яблонський А.І., Рогальська-Яблонська І.П., Яценко Л.В. Соціальний розвиток учнівської молоді в період діджиталізації. *Габітус*. Випуск 41. 2022. С. 202–206.